

УДК 347.93

МЕЖІ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Оксана ГРАБОВСЬКА,

кандидат юридичних наук, доцент

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

SUMMARY

The article examines the concept of “limits the object of proof” in a civil trial, the factors affecting a court boundaries object of proof, focuses on issues of judicial practice related to the determination by the courts of Ukraine limits the object of proof in civil judicial spravaх. Krytychnyy analysis summaries practices undertaken specialized Supreme Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases, revealed gaps in downstream vessels recommendations on forming the subject of proof and its completeness.

Key words: civil procedure, subject of proof, limits the object of proof, factors affecting the determination of the boundaries of the subject of proof.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються зміст поняття «межі предмета доказування» в цивільному процесі, фактори, що впливають на встановлення судом меж предмета доказування, акцентується увага на проблемах судової практики, пов'язаної з визначенням судами України меж предмета доказування в цивільних справах. Критичний аналіз узагальнень судової практики, здійснених Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, дав змогу виявити прогалини в рекомендаціях нижчим судам щодо формування предмета доказування та його повноти.

Ключові слова: цивільний процес, предмет доказування, межі предмета доказування, фактори, що впливають на визначення меж предмета доказування.

Постановка проблеми. Для правильного вирішення цивільної справи, ухвалення законного й обґрунтованого рішення велике значення має повнота предмета доказування. Вимога «повноти та всебічності з'ясування обставин», закріплена в ч. 3 ст. 213 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) як одна з основних, що визначає обґрунтованість судового рішення, значною мірою стосується й повноти предмета доказування, оскільки лише максимальне охоплення фактів і обставин, які підлягають установленню й доказуванню, їх пізнання в сукупності та взаємодії дають суду змогу зробити правильні висновки, тому потребують глибокого аналізу фактори, які впливають на визначення судом повноти чи меж предмета доказування в цивільному процесі, виявлення проблем судової практики і їхніх причин.

Мета статті полягає в дослідженні та розкритті категорії «межі предмета доказування» в цивільному процесі, факторів, які впливають на межі, оскільки повнота предмета доказування – критерій, що впливає на вирішення цивільної справи по суті, ухвалення законного й обґрунтованого рішення, на захист прав, свобод та інтересів. Наявність проблем практичного характеру також зумовлює необхідність ґрунтовного дослідження цієї правової категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для позначення обсягу чи сукупності фактів і обставин, які підлягають встановленню судом і доказуванню особами, котрі беруть участь у справі, з давніх часів прийнято оперувати поняттям «межі предмета доказування» [1, с. 58]. Питання про те, які фактори впливають на межі предмета доказування в цивільному процесі, процесуалістами розкриваються порізно. Для відповіді на питання про те, що впливає на визначення судом меж предмета доказування, очевидно, варто виходити з того, що сам предмет доказування в цивільному процесі формується з фактів і обставин, які підлягають встановленню судом і доказуванню особами, котрі беруть участь у справі. Факти відповідача, позов третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета позову тощо. Відповідно, у справах окремого провадження – заява та висновки органів державної влади, органів місцевого самоврядування, заяви інших заінтересованих осіб тощо. У справах

наказного провадження – заява про видання судового наказу. Обставини та факти, зазначені в них, а також докази, подані в обґрунтування вимог чи заперечень як джерела формування предмета доказування, обумовлюють сукупність фактів і обставин, які необхідно включити до предмета доказування.

Прийнято вважати, що вимоги цивільного процесуального законодавства щодо форми і змісту позовної заяви, установлені ст. 119 ЦПК України, загалом розповсюджуються й на заяви у справах окремого та наказного провадження із винятками й доповненнями, установленними, відповідно, розділом II і розділом IV ЦПК України, хоча ЦПК України й не містить окремого положення про це. Нескладно помітити, що й ст. 119 ЦПК України, і ст. 98 розділу II, і сукупність статей розділу IV щодо форми й змісту заяв категорій справ, що розглядаються судами в порядку окремого провадження, установлюють вимоги про необхідність викладати в позовах чи заявах обставини, якими обґрунтовуються вимоги, і зазначати докази, що підтверджують кожну обставину. Отже, виконання позивачами чи заявниками вказаних вимог сприяє не лише позитивному вирішенню судом питання про відкриття провадження у справі, а й формуванню предмета доказування та визначення його меж.

Окрім змісту позовів, заяв, на формування предмета доказування в цивільному процесі та його наповнення впливають і норми матеріального права, які кваліфікують правовідносини, що встановлюються судом. Обставини й факти, зазначені в позовах (заявах, і докази, надані з метою їх обґрунтування, обумовлюють застосування відповідних норм матеріального права [2, с. 38–41].

Межі предмета доказування не можуть не залежати й від правосуб'єктності у справі. Вступ у справу і юридично заінтересованих осіб, й осіб, які сприяють здійсненню судочинства, впливає на розширення чи звуження кола фактів та обставин, що формують предмет доказування у справі, і розширення його меж. Приміром, вступ третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, об'єктивно розширює межі предмета доказування, оскільки факти й обставини, зазначені в позові третьої особи, підлягають установленню та доказуванню так само, як і факти й обставини, зазначені позивачем у позові. Призначення експертизи, залу-

чення в процес експерта також може вплинути на наповнення предмета доказування, на його межі. Висновок експерта хоча й призначений дати відповідь на питання, яке потребує спеціальних знань, утім може стати приводом для виникнення нових фактів та обставин, що можуть потребувати встановлення й доказування. Висновки органів державної влади, органів місцевого самоврядування, які мають абсолютно іншу юридичну природу, порівнянні з висновками експертів, також можуть впливати на розширення чи звуження меж предмета доказування. Наприклад, розбіжності в інформації про певний факт чи обставину у висновку та інших доказах можуть спонукати до встановлення додаткових фактів чи обставин, залучення в процес інших учасників тощо, що також вплине на межі предмета доказування.

Під час визначення обсягу фактів і обставин, які становлять предмет доказування й підлягають установленню, важливо пам'ятати про те, що включення до предмета доказування зайвих фактів, тобто таких, які не мають юридичного значення для вирішення цієї справи, може призводити до затягування процесу, порушення процесуальних строків тощо. У цьому контексті можна провести предметне зіставлення з правилом належності доказів, відповідно до якого належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування, а також правом суду не брати до розгляду докази, що не стосуються предмета доказування (ч. ч. 1, 2 ст. 58 ЦПК України). Отже, очевидно, що й предмет доказування необхідно формувати лише з фактів і обставин, установлення яких має значення для вирішення справи.

Що стосується понять «межі предмета доказування» та «межі доказування», які застосовуються вченими як синоніми для позначення сукупності фактів і обставин, із яких формується предмет доказування, видається, що термін «межі предмета доказування» більше відповідає смислового навантаженню. Іще в 1976 р. Ф.Н. Фаткуллін висловив обґрунтовану з погляду логіки пізнання думку про те, що термін «межі доказування» є неправильним, оскільки означає глибину пізнання фактичних обставин, глибину дослідження, а не їхній обсяг [3, с. 65]. Отже, межі предмета доказування – необхідна для правильного розгляду, вирішення справи, ухвалення законного та обґрунтованого рішення сукупність фактів і обставин, що підлягає встановленню судом і доказуванню особами, які беруть участь у справі. Правильне встановлення меж предмета доказування обумовлює повноту й усебічність з'ясування обставин справи, а отже, і реалізацію вимог цивільного процесуального закону про законність і обґрунтованість рішення суду (ст. 213 ЦПК України), уникнення підстав для скасування рішення, однією з яких, згідно з ч. 1 ст. 309 ЦПК України, є неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи.

Формування предмета доказування в цивільному процесі та встановлення його меж, як свідчить судова практика, часто викликає труднощі. Наприклад, у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди судом установлюються обставини, які не потребують доказування, не ефективно у зв'язку з цим витрачається процесуальний час, ухвалюються необґрунтовані судові рішення. І, навпаки, суди не завжди з'ясовують обставини, установлення та доказування яких має надзвичайно важливе значення для вирішення цієї категорії цивільних справ, а саме: чи мали місце обставини, з якими закон пов'язує відшкодування моральної шкоди, чим підтверджується факт заподіяння моральних страждань, за яких обставин чи якими неправомірними діями (бездіяльністю) вони були заподіяні й із чого позивач виходив, визнаючи розмір моральної шкоди [4, с. 70].

Проблемним питанням у судовій практиці є встановлення предмета доказування та його меж й у справах про спадкування. Дослідники цієї проблеми акцентують увагу на тому, що в предмет доказування в таких справах входять

обставини, які, відповідно до закону, так чи інакше повинні бути в матеріалах спадкової справи, що формується не судом, а нотаріусом, що викликає труднощі різного характеру [5, с. 172].

Серед справ, під час провадження яких виникають проблеми у формуванні предмета доказування та визначенні його меж, окреме місце посідають справи про позбавлення батьків батьківських прав, про передання дітей на виховання тощо. Оскільки вказані категорії цивільних справ урегульовані нормами матеріального права з відносно визначеною диспозицією (ситуаційні норми), суддя особисто повинен визначити коло фактів і обставин, які становлять предмет доказування, ураховуючи їхню значимість [6, с. 19], отже, ступінь «значимості» тих чи інших фактів і обставин визначається розсудом суду. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 161 Сімейного кодексу України (далі – СК України), під час вирішення спорів між матір'ю та батьком щодо місця проживання малолітньої дитини суд повинен урахувати «особисту прихильність дитини до кожного з них...», згідно з ч. 3 ст. 171, суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси, тощо. Разом із тим СК України не розкриває, у чому саме полягають «прихильність дитини», «інтереси дитини». Очевидно, законодавець покладається на наявність життєвого досвіду в судді й розуміння критеріїв, які сприятимуть включенню необхідної для ухвалення законного та обґрунтованого рішення сукупності фактів і обставин, правильного визначенню меж предмета доказування. Отже, у справах, у яких фігурує так звана «відносно визначена диспозиція», суддівський фах і досвід – важливі чинники, що впливають на формування предмета доказування й установлення його меж.

Суди вищих інстанцій, які уповноважені здійснювати узагальнення судової практики з метою виявлення найбільш проблемних питань розгляду та вирішення цивільних справ, у рекомендаціях зазвичай указують, із яких фактів і обставин має складатися предмет доказування, які факти не повинні входити до предмета доказування, на якому етапі формувати предмет доказування тощо, утім відповіді на питання про те, чому той чи інший факт повинен чи не повинен входити до складу предмета доказування, їхнє значення для вирішення справи по суті, немає. Зокрема, в Узагальненні судової практики «Про практику розгляду судами цивільних справ із застосуванням Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року (Гаазька Конвенція)» стосовно справ про повернення дитини в разі її незаконного переміщення, що належать до справ з іноземним елементом, Вищий спеціалізований суд України без пояснення чи обґрунтування рекомендує не включати до предмета доказування такі обставини, як виконання батьками обов'язків щодо утримання дитини; виконання батьком обов'язків щодо утримання матері дитини; виконання батьками зобов'язань щодо утримання дитини після незаконного переміщення (п. 11 Узагальнення). Зазначена рекомендація видається сумнівною. Зрозуміло, що до предмета доказування у справах про повернення дитини до предмета доказування передусім повинні бути зараховані факти й обставини щодо місця постійного місця проживання дитини та з ким із батьків вона проживала; незаконного вивезення (переміщення) дитини; її незаконного утримання тощо. Але чому не повинні встановлюватися перелічені Вищим спеціалізованим судом України обставини, лишається незрозумілим. У справах цієї категорії дитину, як правило, вивозить або відмовляється повернути до держави постійного проживання один із батьків, інколи дитина утримується іншими родичами. Виникає закономірне питання про те, чому суд не повинен установлювати факти й обставини, які стали підставою для вивезення дитини та її утримання? Можливо, такими обставинами й

стало невиконання одним із батьків, із яким проживала дитина, батьківських обов'язків? Чи може перебування з одним із батьків було небезпечним для дитини тощо?

Далі в цьому самому Узагальненні Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ указує, що під час розгляду справи суди мають, зокрема, установити, чи здійснювалося позивачем фактично право піклування про дитину до моменту переміщення, чи пов'язане повернення дитини із серйозним ризиком заподіяння їй фізичної або психічної шкоди тощо (п. 12 Узагальнення). На необхідність установлення судом цих обставин указує й Гаазька Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р., згідно з ч. 1 ст. 13 якої судовий або адміністративний орган не зобов'язаний видавати розпорядження про повернення дитини, якщо особа, установа або інший орган, що заперечує проти її повернення, доведуть, що особа, установа або інший орган, що піклуються про дитину, фактично не здійснювали права піклування на момент переміщення чи утримування; існує серйозний ризик того, що повернення поставити дитину під загрозу заподіяння фізичної чи психічної шкоди або «іншим шляхом створить для дитини нетерпимі обставини». Отже, п. п. 11 і п. 12 Узагальнення практики розгляду та вирішення судами справ про повернення дитини суперечать один одному, а проаналізоване Узагальнення не лише не допомагає визначитись із колом фактів і обставин, які повинні становити предмет доказування у справах про повернення дитини, а й сприяє виникненню плутанини. Між тим у п. 17 Узагальнення, яке аналізується, зазначається, що результат аналізу причин скасування судових рішень касаційним судом свідчить про те, що під час ухвалення рішення суди в порушення ст. ст. 60, 212–214 ЦПК України належно не встановлювали всі обставини, які мають значення для вирішення справи, тобто предмет доказування не був сформований достатньою мірою для ухвалення законного та обґрунтованого рішення [7].

Аналіз узагальнень судової практики інших категорій цивільних справ дає змогу також констатувати повну відсутність роз'яснень чи рекомендацій щодо формування предмета доказування та встановлення його меж, фактів і обставин, які обов'язкові для встановлення й доказування, зокрема в Узагальненні Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду справ про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні» від 2014 р. [8]. Справи про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні є складними, суди фактично перевіряють законність дій нотаріусів. Тривалий час дискутуються питання щодо їхньої юрисдикції та підсудності, проблем витребування доказів у нотаріусів, формування предмета доказування тощо. В Узагальненні ґрунтовно викладена думка щодо юрисдикції та підсудності, питання ж формування предмета доказування лишилися поза увагою, укладачі обмежились лише констатуванням ч. 1 ст. 179 ЦПК України, відповідно до якої предметом доказування під час судового розгляду у справах про оскарження нотаріальних дій або про відмову в їх вчиненні є факти, що обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи (причини пропуску строку позовної давності тощо) і підлягають установленню під час ухвалення судового рішення.

Висновки. Не йдеться про особливості формування предмета доказування й у аналізі судової практики у справах про відшкодування моральної шкоди, завданої у зв'язку з ушкодженням здоров'я під час виконання трудових обов'язків, підготовленому суддями Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [9], в узагальненні судової практики розгляду судами цивільних справ про відшкодування шкоди, завданої джерелом

підвищеної небезпеки, у 2010–2011 рр. [10], хоча практиками й зазначаються окремі факти, які потребують встановлення та доказування. Зрозуміло, що перерахувати з точністю всі факти й обставини, які становлять предмет доказування в кожній справі, практично неможливо, але в кожній категорії цивільних справ є коло фактів і обставин, що не можуть не встановлюватися й доказуватися, тому в узагальненнях, підготовлених кваліфікованими суддями вищих судів, повинні відображатися питання про предмет доказування, що допомагатиме суддям, особливо судів першої інстанції, правильно формувати предмет доказування та визначати його межі, адже від того, наскільки правильно визначено коло фактів і обставин, які підлягають установленню й доказуванню, залежить законність і обґрунтованість рішення, захист прав, свобод та інтересів.

Список використаної літератури:

1. Иванов О.В. Судебные доказательства в гражданском процессе / О.В. Иванов. – Вып. 1. – Иркутск, 1973. – 158 с.
2. Грабовська О. Зміст предмета доказування у цивільному процесі / О. Грабовська // “Jurnalul juridic national: teorie si practica” S.R.L. – 2015. – № 3 (13). – С. 38–41.
3. Молчанов В.В. Доказывание и доказательства / В.В. Молчанов // Гражданский процесс : [учебник] / под ред. М.К. Треушников. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Статут, 2014. – 960 с.
4. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания / Ф.Н. Фаткуллин. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1976. – 206 с.
5. Сліпченко О.І. Докази та доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : [монографія] / О.І. Сліпченко, В.А. Кройтор. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2012. – С. 70.
6. Козловська Л.В. Особливості доказування при розгляді судом спорів про спадкування / Л.В. Козловська // Європейські стандарти захисту прав у цивільному судочинстві: випробування часом : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 вересня 2014 р.) / за заг. ред. к. ю. н., доц. О.С. Захарової, к. ю. н., доц. І.О. Ізарової. – К. : ВД «Дакор», 2014. – 416 с.
7. Треушников М.К. Судебные доказательства / М.К. Треушников. – М. : ОАО «Издательский дом «Городец», 2004. – 272 с.
8. Про практику розгляду судами цивільних справ із застосуванням Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року (Гаазька Конвенція) : Узагальнення судової практики Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sc.gov.ua>; e-mail; inbox@sc.gov.ua; код ЄДРПОУ 37317811.
9. Про судову практику розгляду справ про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні : Узагальнення судової практики Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sc.gov.ua>; e-mail; inbox@sc.gov.ua; код ЄДРПОУ 37317811.
10. Аналіз судової практики Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у справах про відшкодування моральної шкоди, завданої у зв'язку з ушкодженням здоров'я під час виконання трудових обов'язків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sc.gov.ua>; e-mail; inbox@sc.gov.ua; код ЄДРПОУ 37317811.
11. Узагальнення Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ судової практики розгляду судами цивільних справ про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, у 2010–2011 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sc.gov.ua>; e-mail; inbox@sc.gov.ua; код ЄДРПОУ 37317811.